

DOI: 10.35774/app2021.01.107
УДК 347.941

Владислав Теремецький,

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Андрій Петровський,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8607-282X>

ОПТИМІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФАХІВЦЯ У ПЕВНІЙ ГАЛУЗІ ЗНАТЬ

Стаття присвячена фахівцю у певній галузі знань як суб'єкту доказування в цивільному процесі України. Проаналізовано окремі положення цивільного процесуального законодавства, які регламентують можливість участі фахівця у певній галузі знань під час надання суду висновків у справі, на стадії дослідження та оцінки доказів. Розкрито правову природу понять «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання». Визначено підходи для встановлення правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями. Виявлено нормативно-процесуальні перешкоди та передумови участі фахівця у певній галузі знань як суб'єкта доказування в цивільному процесі.

Проаналізовано судову практику в цивільних справах з досліджуваної проблематики. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення ЦПК України в контексті реформи цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: Цивільний процесуальний кодекс України, доказування, висновок експерта, спеціаліст, фахівець у певній галузі знань, правовий статус, спеціальні знання, спеціальні пізнання.

Бібл.: 16.

Теремецький В., Петровський А.

Оптимизация субъектов доказывания в гражданском процессе Украины в контексте правового статуса специалиста в определенной отрасли знаний

Статья посвящена специалисту в определенной отрасли знаний как субъекту доказывания в гражданском процессе Украины. Проанализированы отдельные положения гражданского процессуального законодательства, которые регламентируют возможность участия специалиста в определенной отрасли знаний при предоставлении суду заключений по делу, на стадии исследования и оценки доказательств. Раскрыта правовую природу понятий «специальные знания» и «специальные познания». Обозначены подходы для определения правового статуса лиц, владеющих специальными знаниями. Выявлены нормативно-процессуальные препятствия и предпосылки участия специалиста в определенной отрасли знаний в качестве субъекта доказывания в гражданском процессе.

Проанализирована судебная практика по гражданским делам по исследуемой проблематике. Сформулированы предложения по совершенствованию ГПК Украины в контексте реформы гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: Гражданский процессуальный кодекс Украины, доказывание, заключение эксперта, специалист, специалист в определенной отрасли знаний, правовой статус, специальные знания, специальные познания.

Teremetskyi V., Petrovskiy A.

Optimization of subjects of proof in the civil procedure of Ukraine in the context of the legal status of a specialist in a certain field of knowledge

The article is devoted to a specialist in a certain branch of knowledge as a subject of proof in the context of

© Владислав Теремецький, Андрій Петровський, 2021

reform of the civil procedural legislation of Ukraine. Separate provisions of the civil procedural legislation that regulate the possibility of a specialist's participation in a certain branch of knowledge when providing certain conclusions to the court, at the stage of research and evaluation of evidence, are analyzed. The legal nature of the concepts "special knowledge" and "special knowledge" is disclosed. The approaches for determining the legal status of persons with special knowledge are indicated. The regulatory and procedural obstacles and prerequisites for the participation of a specialist in a certain branch of knowledge as a subject of proof in the civil process are revealed.

The article analyzes judicial practice in civil cases on the chosen problems of the study. Ways and suggestions are proposed to improve the CCP of Ukraine in the context of reform of civil procedural legislation.

Keywords: *The Civil Procedure Code of Ukraine, the proof, the expert's conclusion, the expert, the specialist in a certain branch of knowledge, the legal status, special knowledge, special knowledge.*

Постановка проблеми. За час розбудови України як незалежної демократичної правової держави, починаючи з 1991 року й дотепер, було проведено декілька етапів по реформуванню цивільного процесуального законодавства. Зокрема, 2001 рік ознаменувався процесом перебудови судової системи України на підставі ухваленого пакету законів, який отримав назву «мала судова реформа». У березні 2004 року Верховною Радою України було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України, яким введені нові інститути цивільного судочинства. Здійснені у липні 2010 року перетворення у сфері судочинства, зокрема цивільного процесуального, не стали прогресивними у своїй основі та не призвели до покращення ситуації з правосуддям в Україні. Після Революції Гідності у 2013-2014 рр. було обрано шлях на приєднання України до європейських інституцій, зокрема у сфері судочинства. Так, 2 червня 2016 року Верховною Радою України було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [1], яким було закладено підвалини для реалізації судової реформи в Україні, втілення якої розраховано на три роки. 3 жовтня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [2].

Змінами до процесуальних кодексів встановлено чітке розмежування юрисдикції судів різних спеціалізацій (адміністративних, господарських і загальних), запроваджено ефективні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами, дотримання стабільності судового процесу й розумних строків судового розгляду, вирішено питання практичного впровадження принципів рівності, гласності, змагальності, а також принципів правової визначеності та остаточності судових рішень, зокрема вдосконалення процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, передачі справи на новий розгляд касаційною інстанцією тощо.

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у сфері іншій ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо, суд призначає експертизу у справі (ч. 1 ст. 103 ЦПК України). Висновок експерта є одним із засобів доказування у цивільному процесі.

З урахуванням аналізу судової практики у цивільних справах постає нагальне питання: який правовий статус мають особи, які можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень (ст. 56 ЦПК України) під час проведення певних процесуальних дій? В юридичній літературі висловлюється думка, що таких осіб слід іменувати «фахівцями», щоб відмежувати їх від спеціалістів та закріпити цей термін у ЦПК України [3, с. 294]. У зв'язку з цим постає наступне питання: який правовий статус мають особи, які надають суду певні висновки у справі під час дослідження та оцінки доказів і які не підпадають під коло суб'єктів, визначених у ст. 56 ЦПК України? Судова практика у цивільних справах наповнена прикладами, коли фахівці з різних галузей знань залучаються для дачі певних висновків у справі.

Тому, беручи до уваги особливості цивільного судочинства та специфіку конкретних категорій цивільних справ, постає потреба розглянути особливості участі в цивільному процесі осіб, які володіють спеціальними знаннями, визначити їх правовий статус та оптимізувати їх участь як суб'єктів доказування в цивільному судочинстві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями і можуть бути залучені судом для проведення експертиз, а також для дачі інших необхідних фахових висновків у справі досліджували С. С. Бичкова, О. О. Бондаренко, О. Ф. Дорошенко, Д. В. Задахайло, О. Д. Ким, В. В. Короленко, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, В. М. Тертишник, М. К. Треушніков, С. Я. Фурса, В. В. Циркаль, В. І. Шиканов та інші вчені. Порядок призначення і проведення судових експертиз, а також правовий статус експерта і спеціаліста розглядається в кожному

навчальному виданні з цивільного процесуального права або коментарі до ЦПК України. Водночас безпосередньо залученню фахівців у певній галузі знань, які можуть надавати суду висновки у справі під час дослідження та оцінки доказів, їх правовому статусу, правам і обов'язкам тощо, у науковій літературі приділено недостатньо уваги.

Метою статті є аналіз окремих положень цивільного процесуального законодавства, які регламентують можливість участі фахівця у певній галузі знань під час надання суду висновків у справі на стадії дослідження та оцінки доказів, що буде слугувати дотриманням принципів законності, змагальності та об'єктивності цивільного судочинства.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: а) розкрити правову природу понять «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання»; б) визначити підходи для встановлення правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями; в) виявити нормативно-процесуальні перешкоди та передумови участі фахівця у певній галузі знань як суб'єкта доказування у цивільному процесі; г) проаналізувати судову практику з обраної проблематики дослідження; д) запропонувати шляхи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення ЦПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного розуміння суті судової експертизи слід розмежовувати поняття «експертиза» та «висновок експерта». Під експертизою розуміється сам процес дослідження експертом фактичних обставин справи, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які базуються на наукових методиках і розробках, на спеціальних пізнаннях, призначеного в певному процесуальному порядку. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові (ст. 102 ЦПК України). Він являє собою джерело доказів, в якому відомості про факти мають бути викладені у вигляді висновків обізнаної особи, яка провела дослідження доказів та інших об'єктів [4, с. 55].

У процесуальній та криміналістичній літературі часом використовуються два тотожні за змістом поняття: спеціальні знання та спеціальні пізнання. Вважаємо за необхідне погодитися з твердженням вчених-процесуалістів, які справедливо відзначають, що у судочинстві слід використовувати термін спеціальні знання, оскільки вони характеризують кінцевий результат пізнавальної діяльності людини, які виходять за межі правових знань, загальновідомих узагальнень, що впливають з досвіду людей. Пізнання ж – це процес розумової діяльності людини з приводу формування спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла і т. ін. [5, с. 6, 9–11; 6, с. 4; 7, с. 6; 8, с. 269].

Спеціальним нормативно-правовим актом, який регламентує порядок проведення судових експертиз в Україні, є Закон України «Про судову експертизу» [9], відповідно до якого судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ч. 1 ст. 10 Закону). Вирішуючи питання про призначення експертизи, суд повинен виходити із необхідності спеціальних знань для відповіді на питання, які його цікавлять, з урахуванням наукових можливостей експертизи для встановлення певних обставин (фактів). Висновок експерта складається у письмовій формі. Експерт повинен детально викласти увесь етап дослідження і надати науково обґрунтовані відповіді на поставлені судом запитання. Джерело цього виду доказів – експерт з його спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі.

Вибірковий аналіз цивільних справ дає підстави стверджувати, що в деяких випадках суди першої інстанції: а) у разі необхідності не призначають експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі; б) за наявності правових підстав для призначення додаткової чи повторної експертизи за клопотанням сторін не постановляють відповідну ухвалу; в) спростовуючи висновки проведених судових експертиз не надають переконливих доводів у своєму рішенні на підтвердження цього.

Отже, суть такого засобу доказування як висновок експерта у цивільних справах полягає в тому, що він є результатом експертизи, дослідженням представлених судом об'єктів, яке виконується експертом (експертами) з метою встановлення обставин (фактів), які мають суттєве значення для повного, об'єктивного та всебічного розгляду та вирішення цивільної справи судом.

Вважаємо за необхідне розглянути питання участі спеціаліста як суб'єкта доказування в цивільному процесі. На відміну від ЦПК України 1963 р., який втратив свою чинність 1 вересня 2005 року, у чинному ЦПК України роль спеціаліста в цивільному процесі чітко регламентована. Так, згідно з ч. 1 ст. 74 ЦПК України спеціалістом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Під час вчи-

нення процесуальних дій спеціаліст має певні процесуальні права і наділений певними процесуальними обов'язками. Допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань.

Слово «спеціаліст» походить від латинського *peritus, specialis* – особа, яка професійно володіє певним фахом. С. І. Ожегов визначає спеціаліста як працівника в галузі будь-якої певної спеціальності [10]. Тлумачний словник української мови визначає як спеціаліста особу, яка досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо; яка досягла високої майстерності в чому-небудь, знавець чогось [11, с. 370].

В юридичній літературі поняття «спеціаліст» визначається по-різному. Так, деякі автори вважають спеціалістом будь-яку фізичну особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і яка залучається до участі в проведенні певних процесуальних дій, зокрема під час розгляду справи, з метою сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні доказів [12, с. 204; 13, с. 518–519]. Ці автори, як правило, обмежуються вказівкою лише на загальні ознаки, властиві спеціалісту. На нашу думку, поняття «спеціаліст» повинно охоплювати суттєві ознаки предметних галузей знань, а також кваліфікаційні вимоги до осіб, які в необхідних випадках можуть залучатися для участі у цивільній справі як спеціалісти.

Аналіз ст. 74 ЦПК України дає підстави стверджувати, що спеціаліст – це особа, яка надає суду виключно технічну допомогу і не є суб'єктом доказування. У зв'язку з цим виникає питання: який правовий статус мають особи, які можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь за своєю ініціативою для подання висновків у справі на виконання своїх повноважень (ст. 56 ЦПК України) під час проведення певних процесуальних дій? В юридичній літературі висловлюється думка, що представників цих органів слід іменувати «фахівцями», щоб відмежувати їх від спеціалістів та закріпити цей термін у ЦПК України [3, с. 294]. Ми поділяємо наведену точку зору. Наприклад, у цивільних справах про визнання правочинів недійсними з метою надання висновку у справі можуть брати участь представники органу опіки та піклування, Державної фіскальної служби України, Комітету захисту прав споживачів, Департаменту державної реєстрації та нотаріату тощо.

Однак залишається відкритим ще одне питання: який правовий статус мають особи, котрі надають суду певні висновки у справі під час дослідження та оцінки доказів і які не підпадають під коло суб'єктів, визначених у ст. 56 ЦПК України? У судовій практиці в цивільних справах є приклади, коли фахівці залучаються до проведення наукових досліджень і надають судові необхідні висновки з певних галузей знань.

Наведемо приклад: у березні 2016 р. гр-н Л. звернувся до місцевого суду Солом'янського району м. Києва з позовом до гр-ки М. про визнання заповіту недійсним. В обґрунтування своїх позовних вимог позивач зазначив таке: 24 вересня 2015 року помер його батько, 1925 р.н. і позивач є його спадкоємцем першої черги за законом. У встановлений законом 6-ти місячний строк він звернувся до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини і дізнався, що його батько 21 вересня 2015 року, за три дні до своєї смерті, оформив заповіт на все своє майно на користь відповідачки.

Під час попереднього судового засідання позивачем було заявлено клопотання про призначення посмертної судово-психіатричної експертизи для визначення психічного стану батька позивача. Суд у своїй ухвалі про призначення експертизи поставив таке питання: «чи міг гр-н Л. на момент складання заповіту та довіреності від 21 вересня 2015 року на ім'я гр-ки М. розуміти значення своїх дій та керувати ними?»

Згідно з Актом посмертної судово-психіатричної експертизи № 1389 від 14 вересня 2016 року, відповідно до якого судово-психіатричний огляд проведено судово-психіатричною експертною комісією у складі трьох експертів, було зроблено висновок, що заповідач на момент складання заповіту розумів значення своїх дій та міг керувати ними. Зазначений висновок експертів було покладено в основу рішення судом першої інстанції. 27 грудня 2016 року місцевим судом Солом'янського району м. Києва було відмовлено в задоволенні позову гр-на Л. до гр-ки М. про визнання заповіту недійсним [14].

В апеляційній скарзі позивач зазначив, що рішення суду першої інстанції прийняте з: неповним з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи; невідповідністю висновків суду обставинам справи; порушенням норм процесуального права. В основу рішення суду першої інстанції поклав висновок посмертної судово-психіатричної експертизи та не звернув увагу, що: 1) зазначений висновок складений з порушенням норм Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року (ст. 3, п. 1 ч. 1 ст. 12) і Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 жовтня 2001 року, оскільки мотивувальна частина акта експертизи не містить обґрунтованого пояснення даних про психічний стан особи та фактів, які встановлені і виявлені при дослідженні об'єктів експертизи; 2) висновок експертів побудовано, в основному, на показаннях свідків і не дана експертами детальна оцінка медичної документації, що міститься в матеріалах справи (історії хвороби

померлого, протоколу розтину, амбулаторної картки) стосовно факту наявності в останнього тяжкого соматичного стану, який призвів до його смерті через три дні після підписання ним заповіту та впливу цього стану на усвідомлення заповідачем значення своїх дій під час підписання спірного заповіту.

Таким чином, висновок посмертної судово-психіатричної експертизи є необґрунтованим, адже суперечить матеріалам справи, зокрема, вищезгаданий історії хвороби заповідача та показанням свідків, тому викликає сумніви в його правильності, що відповідно до ч. 2 ст. 150 ЦПК України є підставою для призначення судом повторної посмертної судово-психіатричної експертизи, яка доручається іншому експертові (експертам).

Необґрунтованість висновку експертів також підтверджується думкою фахівця-лікаря з питань судово-психіатричної експертизи, доданою до апеляційною скарги у письмовій формі, який зазначив про аргументовані ознаки необґрунтованості висновку експертів, зокрема те, що: а) інструктивно-методичні вимоги до проведення судово-психіатричних експертиз при проведенні посмертної судово-психіатричної експертизи не дотримані в повному обсязі; б) висновок експертів про те, що заповідач на момент складання заповіту та довіреності яким-небудь психічним захворюванням не страждав і за своїм психічним станом тоді міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, не є обґрунтованим.

З урахуванням викладеного позивачем було заявлено клопотання про призначення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи. Колегією суддів апеляційного суду в цьому клопотанні було відмовлено, апеляційна скарга позивача відхилена. Рішення місцевого суду Солом'янського району м. Києва від 27 грудня 2016 року залишене без змін [15].

Аналізуючи матеріали наведених цивільних справ можна дійти таких висновків. Суд першої інстанції, поклавши в основу свого рішення у справі висновок експертів, не дотримався вимог ЦПК України щодо дослідження та оцінки доказів. Дослідивши й надавши перевагу висновку експертів у справі, суд не приділив достатньої уваги дослідженню та оцінці іншим наявним у справі доказам – письмовим (історія хвороби заповідача, протокол розтину, амбулаторна картка) і показанням свідків, чим саме порушив вимоги ч. 2 ст. 179 і ст. 212 ЦПК України (в ред., що діяла до 3 жовтня 2017 року) щодо всебічності, повноти, об'єктивності та безпосередності дослідження усіх наявних у справі доказів. Експертний висновок не є беззаперечним фактом, а одним із доказів, який повинен оцінюватись у сукупності з іншими доказами у справі.

Висновок фахівця, яким було доведено необґрунтованість і неповнота висновку експертів, судом апеляційної інстанції досліджено не було, а також не надана йому оцінка. Вважаємо, що в разі належного дослідження письмового висновку фахівця-лікаря та надання йому відповідної оцінки судом, останній мав би усі підстави для призначення повторної експертизи, після проведення якої суд міг би отримати повну й об'єктивну картину стосовно матеріальних відносин, з приводу яких виник спір між позивачем і відповідачем щодо визнання оспорюваного правочину недійсним. Не останню роль в цій ситуації відіграла наявність у ч. 2 ст. 57 ЦПК України (в редакції, що діяла до 3 жовтня 2017 року) вичерпного переліку засобів доказування, в якому законодавець не знайшов місце для такого засобу доказування, як висновок фахівця у певній галузі знань.

Як один із аргументів щодо внесення змін до цивільного процесуального законодавства про введення такого суб'єкта, як фахівець у певній галузі знань, можна навести Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16], згідно з яким адвокат має право одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10 ч. 1 ст. 20).

Висновки. Беручи до уваги викладене вище вважаємо, що введення до ЦПК України такого суб'єкта, як фахівець у певній галузі знань, оптимізує суб'єктів доказування у цивільному процесі та буде сприяти повному й обґрунтованому розгляду і вирішенню цивільних справ. Також це буде слугувати протипологом експертам щодо складання останніми неповних та необґрунтованих висновків. На наш погляд, доповнення ЦПК України з приводу розмежування таких понять, як «експерт», «спеціаліст» і «фахівець у певній галузі знань» проведе чітку межу щодо визначення правового статусу та функціональних повноважень вказаних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 19.01.2021).

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: У 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Фурса С. Я.: КНТ, 2010. Т. 1. 1044 с.
4. Селина Е. В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам. Москва: Юрлитинформ, 2003. 12 с.
5. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 22 с.
6. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
7. Дорошенко О. Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 22 с.
8. Треушников М. К. Судебные доказательства. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Городец, 2005. 288 с.
9. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. Москва. 1984. 797 с.
11. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-е вид. Київ. АКОНІТ, 2001. Т. 3. П-Я. 862 с.
12. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ. Істина, 2006. 944 с.
13. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ. Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. Т. 1. 912 с.
14. Цивільна справа № 2-1737/16: архів місцевого суду Солом'янського району м. Києва за 2016 р.
15. Цивільна справа № 22-3110/2017: архів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва за 2017 р.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

References

1. *Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges]:* Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402–VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
2. *Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].
3. Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I., Shcherbak, S. V. (2010). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary]:* U 2 t. / za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv: Fursa S. Ya.: KNT, T. 1.
4. Selina, E. V. (2003). *Dokazyvanie s ispolzovaniem spetsialnykh poznanii po ugovnym delam [Proof using special knowledge in criminal cases].* Moskva: Iurlitinform [in Russian].
5. Bychkova, S. S. (2003). *Ekspertyza v tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Expertise in the civil process of Ukraine]:* avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 2003. 22 s.
6. Bondarenko, O. O. (2004). *Protsesualnyi status obiznanykh osib ta yikh pravovidnosyny z diznavachem i slidchym u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Procedural status of informed persons and their legal relations with the coroner and investigator in the criminal justice of Ukraine]:* avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Doroshenko, O. F. (2007). *Sudova ekspertyza yak zasib dokazuvannia pry rozghliadi tsyvilnykh sprav shchodo porushennia prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti [Forensic examination as a means of proof in civil cases for violation of intellectual property rights]: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Treushnikov, M. K. (2005). *Sudebnye dokazatelstva [Court evidence]*. 4-e izd., pererab. i dop. Moskva: Gorodets [in Russian].
9. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination]: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038–XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
10. Ozhegov, S. I. (1984). *Slovar russkogo iazyka [Dictionary of the Russian language]: ok. 57 000 slov / pod red. dokt. filol. nauk, prof. N. Iu. Shvedovoi*. 16-e izd., ispr. Moskva [in Russian].
11. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]: V 3 t. / Ukladachi: V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko*. 2-e vyd. Kyiv. AKONIT, 2001. T. 3. P-Ya. [in Ukrainian].
12. Kravchuk, V. M., Uhrynovska O. I. (2006). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy*. Kyiv. Istyna [in Ukaraianian].
13. Fursa, S. Ya., Fursa Ye. I., Shcherbak S. V. (2006). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedure Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]: U 2 t. / za zah. red. S. Ya. Fursy*. Kyiv. Vydavets Fursa S. Ya.: KNT, T. 1. [in Ukrainian].
14. *Tsyvilna sprava [Civil case] № 2-1737/16*: arkhiv mistsevoho sudu Solomianskoho raionu m. Kyieva za 2016 r. [in Ukrainian].
15. *Tsyvilna sprava [Civil case] № 22-3110/2017*: arkhiv sudovoi palaty u tsyvilnykh spravakh Apeliatsiinoho sudu m. Kyieva za 2017 r. [in Ukrainian].
16. *Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On Advocacy and Advocacy Activity]: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 p. № 5076–VI*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.01.2021.